

6. Klaszterek és támogatásuk az Európai Unióban és Magyarországon

A klaszterek létrejöttének, kialakulásának és fejlődésének, magának a klaszteresedésnek a folyamata egy viszonylag hosszú, sokszor több évtizedig tartó fejlődést jelent, amelynek során természetesen meghatározhatók bizonyos – a klaszterek többsége esetében előforduló és megfigyelhető – közös szakaszok, fejlődési lépcsőfokok. A szakaszos fejlődés eredményeként nem csak már jól működő, érett klaszterekről beszélhetünk, hanem megfigyelhetőek a fejlődő klaszterek, illetve a potenciális klaszterek is, melyek a klaszter orientált politika és a klaszter támogatások legfontosabb célterületei.

A klaszterek támogatásának és a klaszter orientált fejlesztésnek a közép-pontjában elsősorban az egyébként a piaci automatizmusokhoz kapcsolódó, öngerjesztő gazdasági folyamatok segítése, katalizálása áll. Ezek célja az együttműködési kapcsolatok kialakulását, elmélyülését és ezáltal a szinergiahatások felszínre törését akadályozó, gátoló külső tényezők felszámolása, valamint egy adott klaszterre jellemző specializált igények feltárása és azok koncentrált fejlesztése. Vonatkoznak azok akár ágazat specifikus üzleti vagy innovációs szolgáltatások kialakítására, új működő infrastruktúra létrehozására, a telephelyi környezet speciális igények mentén történő fejlesztésére, új speciális kapacitások megalapozására, speciális tudással, képzettséggel, vagy szakmai ismeretekkel és kompetenciákkal rendelkező munkaerő erő biztosítására, klaszter specifikus vállalati hálózatok kialakítására és működtetésére, vagy a klaszterek kialakításában rejlő lehetőségeknek az érintett szereplők minél szélesebb körében történő tudatosítására.

A következőkben arra keressük a választ, hogy milyen szakaszai, lépcsőfokai vannak a klaszteresedés folyamatának, valamint hogyan, milyen eszközökkel és beavatkozásokkal lehet e folyamatot elősegíteni. Valamint az Európai Unióban alkalmazott példák tükrében a hazai klaszter támogatási eszközöket miként lehetne újragondolni, átalakítani.

6.1. A klaszteresedés folyamata

Az Európai Bizottság számára készítette Observatory kutatásnak az európai regionális klaszterekkel foglalkozó tanulmánya összesen *hat ilyen közös szakaszt* azonosított, melyek az Európai Bizottság által kiadott tanulmány¹ alapján a követke-

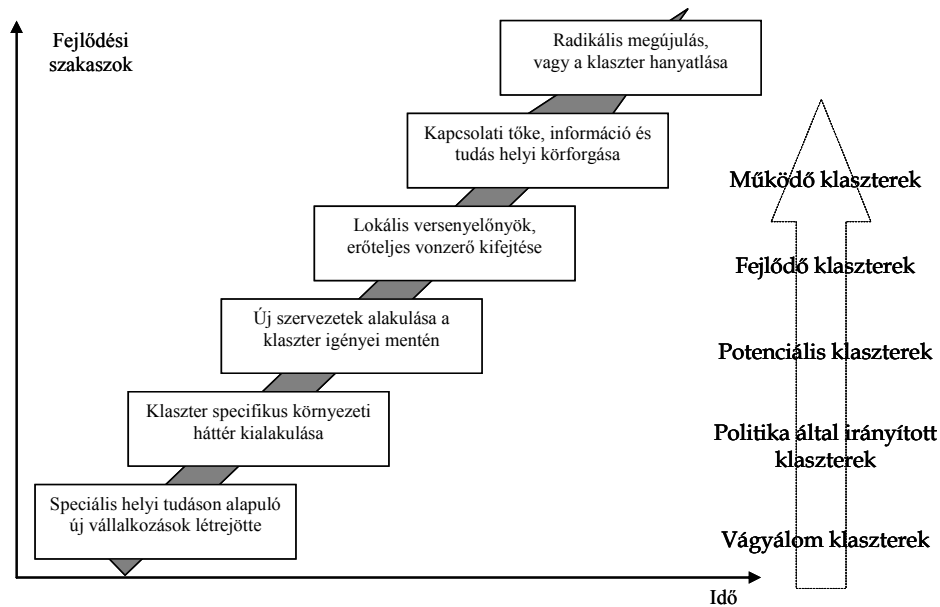
---

¹ Az Európai Bizottság megbízásából az európai kis- és középvállalati szektort megcélzó Observatory kutatásokat évek óta az ENSR (European Network for Social and Economic Research) a társadalmi-gazdasági folyamatok kutatásával foglalkozó egymástól független intézetek alkotta hálózat végzi. A 2002-es Observatory kutatások során külön kötetet szántak a szerzők az európai klasztereknek és klaszterpolitikának.

zókben foglalhatók össze (Isaksen – Hauge 2002). Ezek a szakaszok a legtöbb klaszter esetében megfigyelhető, hasonló sajátosságú mozgásirányok és strukturális változások eredményeként kerültek megfogalmazásra. Természetesen egy-egy klaszter fejlődése egyáltalán nem biztos, hogy teljes mértékben követi ezeket a lépcsőket, de a folyamat mozgatórugója minden bizonnyal hasonló (6.1. ábra).

Az első szakaszra, melyet lehetne akár az *úttörő vállalkozások szakaszaként* is aposztrofálni az első vállalkozások megjelenése, megalakulása jellemző. Ebben az első szakaszban egyre több olyan új vállalkozás jön létre egy adott térségben, amelyek valamilyen speciális, lokális tudáson alapulnak. Jellemzően számos spin-off vállalkozás ezen cégeket követve alakult meg.

6.1. ábra A klaszteresedési folyamat szakaszai

Forrás: A szerző szerkesztése Isaksen – Hauge (2002) alapján

Ezt követi a *speciális környezeti háttér kialakulásának fázisa*, amely során a megindult koncentráció hatására a régióban, egyre nagyobb számban telepednek meg a jellemző ipárhoz kapcsolódó specializált beszállító és szolgáltató vállalkozások. Így létrejön egy klaszterspecifikus kapcsolódó és háttériparág, megkezdődik a támogató vállalkozások alkotta második szint kialakulása. A vállalkozások koncentrációja ugyancsak hozzájárul, illetve elősegíti egy speciális munkaerőpiac kialakulását, mely viszonylag nagytömegű, az iparágban működő vállalkozások számára versenyképes és hasznosítható tudással rendelkező munkaerőbázist jelent, de hozzájárul a rotációval a cégek közötti információáramláshoz is.

A harmadik szakaszban a fejlődés további biztosítása érdekében létrejönnek a klaszteresedési folyamat során azok a *teljesen új szervezetek, vagy intézmények*, ame-

lyek legfontosabb feladata a klaszterhez tartozó vállalkozások számára nyújtandó egyedi, speciális igények felmérése, valamint az egyedi igények alapján speciális szolgáltatások nyújtása, a versenyképesség lokális háttérfeltételeinek biztosítása által. Fokozatosan kezd kiépülni a klaszteresedést támogató fizikai infrastruktúra. Az így létrehozott miliőben rejlő lehetőségeket felismerve, az azokban rejlő lehetőségek kihasználása érdekében a klaszter erőteljes vonzó hatást gyakorol a szélesebb környezetére.

A *vonzó hatásokat mérlegelve* a negyedik szakaszban számos klaszteren kívüli vállalkozás dönt a klaszterhez való csatlakozás mellett, és telepedik a klaszter által „uralt” régióba, térségbe, mely külső cégek vonzása mellett továbbra is ideális telephelynek bizonyul új vállalkozások létrehozására. A vonzás természetesen nem csak a vállalkozásokra érvényesül, hanem jelentős hatást gyakorol a munkaerőre is, ami a magasan képzett, illetve speciális tudással rendelkező munkaerő mobilizálásában nyilvánul meg.

Az ötödik lépcsőfok a klaszteresedési folyamat során a *nem piaci alapú kapcsolati tőke* kialakulása a klaszterben résztvevő vállalkozások és nem profitorientált különböző típusú szervezetek és intézmények között, ami egyértelműen az információáramlás és a tudás helyi körforgásának erősítését szolgálja.

Végül, mint általában az életciklusok, életgörbék esetében (termék életciklus, vállalati életgörbe) a klasztereknél is megtalálható a *hanyatlás szakasza*, amely egy olyan periódust jelent, amikor a klaszter addigi fejlődési üteme megtorpan, és alapvető, radikális változtatásokra van szükség mind az adott kulcsiparágban, mind az egyes vállalkozások, szervezetek és intézmények működésében, hogy a hosszú távú versenyképesség újra biztosítható legyen. Természetesen, ha ezeknek a kihívásoknak nem képes megfelelni az adott klaszter, akkor elkerülhetetlen visszafejlődése, esetleges megszűnése. Ugyanakkor a mindennapi életben számos olyan példát találunk, amikor egy-egy klaszter képes volt válaszolni, radikálisan megújítani a vállalkozások gazdasági tevékenységét, valamint a cégek és a különböző intézmények, szervezetek közötti kapcsolatrendszert átstrukturálni, egyszóval újra klaszterizálódni. Mint például a svájci óragyártás megújulása a távol-keleti kvarcóra-ipar kihívására, vagy a Detroit környéki autógyártás átalakulása a fordista paradigma alkonyát követően, vagy akár a Baden-Württembergben honos szerszámgépgyártás struktúraváltása az elektronikai chipek megjelenésével (Tichy 1998).

Berg – Braun – Winden munkája alapján a hazai szakirodalomban *Lengyel* is a klaszteresedés ciklikusságával, egyfajta életciklusával ért egyet (Lengyel 2002b), mely a kritikus tömeg megjelenéséből kiindulva, a specializáció elindulásával a tudás túlsordulásának beindulásával és egyfajta klaszterszerkezet kialakulásával lehetővé teszi a klaszter vállalatai számára a magasabb minőségű termékekkel, szolgáltatásokkal történő piaci megjelenést. Ez a folyamat egyértelműen a klaszter megerősödéséhez, új vállalkozások létrejöttéhez, valamint a meglévő szereplők terjeszkedéséhez vezet. Lengyel szerint a klaszterek életciklusát azok vezértermékének, alkalmazott technológiájának életciklusa, valamint a külső piaci feltételekben történő radikális változások határozzák meg (Lengyel 2002b). Ezek függvé-

nyében Lengyel az előzőekben ismertetett hat fejlődési lépcsőfokot összesen négy életciklus szakaszban sűríti össze:

- (1) az embrionális, vagy induló szakasz;
- (2) a növekedési, vagy fejlődő szakasz;
- (3) az érett, vagy fejlett szakasz; valamint
- (4) a hanyatló szakasz.

Attól függően, hogy a fenti szakaszok közül, egy-egy klaszteresedési folyamat éppen melyik fázisban tart, mekkora a rendelkezésre álló kritikus tömeg (mind vállalati, mind szolgáltatási, intézményi), milyen a köztük lévő kapcsolatrendszer erőssége és mélysége, valamint milyen mértékben érvényesülnek a klaszteresedésből fakadó pozitív externáliák és szinergikus hatások, *Enright* a klasztereknek különböző típusait különbözteti meg, azok fejlettségi szintje alapján, melyek ugyancsak összefüggésbe hozhatók az imént bemutatott szakaszokkal (5.2. ábra) (*Enright* 2001):

- *Működő klaszterek:* azok a klaszterek, amelyekben a vállalkozások rendelkeznek a helyi/lokális tudás, szakértelem, speciális munkaerő, valamint az agglomerációs előnyök által létrehozott erőforrások mindazon kritikus tömegeivel, amelyeket képesek egyfajta versenyelőnyként felhasználni azon vállalkozásokkal szemben, amelyek nem részesei a klaszternek. Alapját a helyi versenytársak, beszállítók, vásárlók és intézmények együttműködéséből származó tudás alkotja. Tagjai a nemzetközi piacon is versenyképesnek bizonyulnak. A fejlett klaszterek magas kutatás-fejlesztési potenciállal és innovációs készséggel rendelkeznek (Buzás 2000b).
- *Fejlődő klaszterek:* azok a klaszterek, amelyek rendelkeznek egy adott iparágban a vállalkozások kritikus tömegével, mely alkalmas már a klaszteresedés bizonyos előnyeinek élvezésére, azonban az együttműködési kapcsolatok és az információáramlás még nem érte el azt a fejlettségi szintet, amely a földrajzi koncentrációból fakadóan a klaszter igazi előnyeit is láthatóvá tenné. Bár a fejlődő klaszterek már rendelkeznek saját kutatás-fejlesztési kapacitásokkal, infrastruktúrával, az még nem elegendő a klaszter és vállalkozásai sikeréhez. A fejletlenség oka több helyen is kereshető: helyi cégek többségének tudáshiánya, a vállalkozások és a személyek közötti interakció hiánya, egy közös jövőbeli vízió hiánya, vagy a bizalom hiánya a vállalkozásoknál, hogy közös érdeket keressenek, illetve megpróbálják a közös érdekeket kihasználni.
- *Potenciális klaszterek:* azok a klaszterek, amelyek rendelkeznek a sikeres klaszterek létrehozásához mindenképpen szükséges elemek, tényezők többségével, vagy egy részével, azonban ezeket az elemeket még el kell mélyíteni, és ki kell szélesíteni annak érdekében, hogy a pozitív agglomerációs hatások érezhetővé váljanak. Leginkább a kezdő lépések hiányoznak, a szereplők nem ismerik fel a klaszter létrehozásában rejlő lehetősé-

geket, amelyek akár saját vállalkozásuk, akár a térség versenyképességéhez hozzájárulhatnak.

- *Politika által irányított klaszterek*: azok a klaszterek, amelyeket a központi kormányzat, vagy a regionális (tartományi) kormányzat jelölt ki azzal a céllal, hogy akár egy kritikus tömeget, mint bázist, akár valamilyen helyben meglévő tudást, mint alapot használva egy organikus fejlődés elősegítésével elindítson, vagy katalizáljon egy klaszterizációs folyamatot. A politika által irányított/létrehozott klaszterek közé inkább azok a kezdeményezések tartoznak, amelyek célja egy klaszteresedési folyamat beindítása, ehhez szükséges reális alapon. Míg nem soroljuk közéjük azokat a működő, illetve fejlődő klasztereket, amelyek szerves, önálló klaszteresedési folyamata már jelentős eredményeket ért el, és a politika feladata már csak ezen klaszterek támogatása, a fejlődésükhöz szükséges megfelelő környezet biztosítása.
- *„Vágyalom klaszterek”*: azok az általában politika által irányított klaszterek, amelyek esetében nem csak a klaszteresedéshez szükséges kritikus tömeg, hanem szinte minden egyéb olyan előnyt jelentő elem, vagy tényező hiányzik, amely az organikus fejlődés előfeltétele lenne. A vágyalom klaszterek esetében rendkívül csekély esélye van a tényleges klaszteresedési folyamatok beindulásának.

6.2. A klaszterorientált politika elméleti megközelítése

A klasszikus értelemben vett, jól működő regionális és iparági klaszterek kialakulása, maga a klaszteresedés az előzőekben is láthattuk, egy hosszú folyamat eredménye. A különböző szektorok, tevékenységi területek területi koncentrációja mértékének, az együttműködési kapcsolatok mélységének, a klaszter által biztosított szinergiahatások nagyságának, valamint az egyes szereplők közötti információ és tudásáramlásának függvényében a klaszteresedésnek eltérő fejlettségi szintet képviselő fokozatai, lépcsői vannak. Az agglomerációs és szinergiahatások eredményeként egy olyan *önfenntartó folyamatról* van szó, mely egy bizonyos *kritikus tömeg* elérését követően automatikusan a klaszteresedés irányába, az adott szektor speciális igényeinek kielégítését biztosító szolgáltatások, infrastruktúrák, háttér-iparágak, illetve szervezetek és intézmények kialakulásához, és a klaszter tevékenységéhez való aktív hozzájáruláshoz vezet, amely eredményeként fokozatosan mélyülnek és bővülnek a klaszter által biztosított előnyök.

Természetesen ez a folyamat a *tudatos gazdaságfejlesztési, területfejlesztési és vállalkozásfejlesztési politika* segítségével ösztönözhető, felgyorsítható. A klaszteresedés automatikus folyamatának elősegítése, támogatása jelenti azt a klaszterorientált, vagy klaszter vezérelt politikát, amelynek alapjait a posztfordista paradigmán alapuló klaszter szemlélet adja meg, és elsődleges célja egyfelől az önfenntartó, önmagát erősítő klaszteresedési folyamatok előtt álló akadályok megszüntetése, másfelől pedig annak stimulálása a klaszteresedéshez szükséges speci-

ális infrastruktúrák, intézmények és szervezetek létrehozásának elősegítésével, támogatásával.

A nagyvállalatokra az egyre „laposabb”, rugalmasabb hierarchia jellemző, a hálózatok nyújtotta lehetőségek kihasználására törekszenek, erőteljes az outsourcing, a vertikális dezintegráció, létrejön a helyi KKV-kal való sokoldalú és tartós együttműködés. Az infrastruktúra és az intézmények fejlesztésére szolgáló költségvetési források nagy részét decentralizálják és helyi testületek döntenek felhasználásukról, megfogalmazva fejlesztési igényeiket és azok megvalósítására anyagi forrásokat is szereznek (a decentralizált alapokból és vállalati forrásokból). A régióon belüli együttműködés erős, kialakulnak az innovációs miliót javító helyi intézmények, az agglomerációs előnyöket, a szinergikus hatásokat a helyi vállalkozások széles köre élvezi. Ekkor a klaszteresedés spontán módon elindul, az intézményi fejlesztések az iparágak érdekeinek megfelelően alakulnak, ezáltal a vállalatok termelékenysége (versenyképessége) is rohamosan javul. Az ágazati- vagy iparpolitikák lényegében térségi, regionális politikaként jelennek meg, amelyet decentralizált intézményrendszer tud csak eredményesen támogatni (Lengyel – Deák 2002).

Tehát a klaszterek és a klaszteralapú gazdaságpolitika *decentralizált a döntéshozatal* igényel. A klaszteralapú regionális gazdaságfejlesztési stratégia lényege, hogy klaszterspecifikus fejlesztéseket kell támogatni, amelyek a régió klasztereinek versenyelőnyeit megerősítik (Isaksen 1997). Mivel a régiók között verseny van, az üzleti előnyöket könnyű lemásolni, ezért csak a helyben élők között jöhet létre az a „bizalmi küszöb”, amely szükséges a vállalati versenyelőnyöket nyújtó specifikus egyedi fejlesztések kidolgozására. Az a felismerés is erősödik, hogy a klaszter lényege egy „helyi társadalmi hálózat” (local social network), azaz az egyének és csoportjaik közötti együttműködés, ezért az egyik legfontosabb feladat a prominens egyének közötti párbeszéd, az együttműködési készség kialakítása (Gordon – McCann 2000).

A fejlett országokban a klaszter orientált politika számára a beavatkozási lehetőségek és az alkalmazható eszközök és intézmények széles tárháza került kidolgozásra az elmúlt évtizedben. Sok esetben a klaszter orientált politika legfontosabb eszköze a tudás, a tudásáramlás és hasznosulás, a kutatás-fejlesztési tevékenység, valamint általában a magasabb hozzáadott értékű tevékenységek előtérbe kerülését szolgáló technológia politika és innováció politika, a regionális innovációs rendszer elemeinek szektorspecifikus fejlesztése. A gyakorlatban többféle háttérből nőttek ki és eltérő módon működnek a klaszterek, ezért fejlesztésükre és támogatásukra is igen eltérő módszerek és eszközök alkalmazhatók. Az alkalmazandó politikák egyfelől függhetnek az egymást részben átfedő megközelítéskéntől is, mint pl. a Triple Helix modell, vagy az Innovációs Rendszerek megközelítés (IKED 2004).

A *Klaszterpolitikák Fejér Könyve* a konkrét beavatkozási politikákat próbálja meg különböző kategóriánként csoportosítani (IKED 2004). Ezek alapján pedig azt mondja, hogy alapvetően öt klaszterpolitikai típus különböztethető meg:

- i) *a bróker politikák* középpontjában a klaszter különböző szereplői, a vállalkozások, a helyi és regionális közösségi szereplők, és a nem kormányzati szervezetek közötti folyamatos párbeszéd és együttműködés generálása és segítése áll;
- ii) *a kereslet oldali politikák* elsősorban a közbeszerzési politikákban, és az állami megrendelésekben jelentkeznek, amelyek mértéke az államok többségében elég jelentős ahhoz, hogy egyes ágazatok, klaszterek fejlődéséhez hozzájáruljon;
- iii) *a képzések* különösen a KKVk hatékony klaszteresedéséhez nélkülözhetetlen képzettségek, tudás, és kompetenciák létrehozását szolgálják;
- iv) *a nemzetközi kapcsolatok támogatása* a klaszter kiszélesítését segítheti, a közlekedési és kommunikációs csatornák akadályozó tényezőinek lebontásával és a tudás, technológia, FDI áramlás elősegítésével; végül
- v) a különböző tágabb *keretfeltételekre irányuló politikák* az utolsó politikai beavatkozási csoport, ahol egyaránt megtalálható a makrogazdasági stabilitás, a piaci verseny, az oktatási rendszer, a fizikai, intézményi, jogi infrastrukturális rendszer, a kormányzati rendszer, a társadalmi tőke, a bizalom és az attitűdök befolyásoló képessége

6.3. A klaszterek támogatása az Európai Unióban

A klaszterek fejlesztése már az 1990-es évek elején megjelent az Európai Bizottság „Növekedés, Versenyképesség és Foglalkoztatás” címet viselő dokumentumában is, mely a következőképpen fogalmaz (EC 1993. 79. o.): „...*A versenyképes tevékenységek 'klasztereinek' ösztönzése és fejlesztése, mely elősegíti a Közösség regionális diverzitását. Az ipari, technológiai és földrajzi előnyöket egyszerre egyesítő 'klaszterek' Közösségen belüli burjánzása, elterjedése kulcsfontosságú a munkahelyteremtésben. Ez valamennyi kapcsolódó szereplő aktív bevonását igényli, amelyet nagymértékben elősegíthetnek a Közösség és az egyes tagállamok által eszközölt strukturális intézkedések. Ezen a területen, hasonlóan az előzőekhez a legfőbb hangsúlyt a horizontális, az ágazatok közötti és a multidiszciplináris megközelítésre kell helyezni...*”.

Azóta az elmúlt években a klaszteresedés és a klaszterorientált politika egyre fontosabb szerepet kap az Unióban, akár a gazdaságfejlesztést, a kis- és középvállalkozások fejlesztését, a technológiafejlesztést és innovációs politikát, vagy a területfejlesztést nézzük. Különösen felerősödött a klaszterek és azok fejlesztése iránti érdeklődés az Unió verseny semleges fejlesztési törekvéseinek hatására, így ma már valamennyi országban megfigyelhető a klaszterek megjelenése vagy az adott állam gazdaság-, technológia-, K+F politikájában, vagy nagyobb autonómiával rendelkező területek esetében az adott tartomány, régió hasonló fejlesztéspolitikájában. A következőkben röviden áttekintjük az EU Bizottság klasztereket is tartalmazó legfrissebb fejlesztéspolitikai ajánlásait, majd az egyes országok gyakorlati, alkalmazott beavatkozási eszközei alapján próbáljuk megfogalmazni a legfontosabb tapasztalatokat.

6.3.1. Az EU Bizottság ajánlásai a klaszterek támogatására

Az EU Bizottsága által elfogadott 7. kutatási keretprogram egyik célkitűzése olyan képességek kialakítása, amelyek növelik a kutatási és innovációs kapacitást egész Európában, és lehetővé teszik, hogy a különböző területeken kialakuljanak és megerősödjenek az *európai kiválósági központok* (EC 2005). A kiválósági központok alatt elsősorban olyan regionális kutatóközpontú, és tudásalapú klasztereket kell érteni, amelyek a K+F kiadások tekintetében nagymértékben képesek egy-egy ágazat területén a kutatók és beruházók vonzására és ezáltal képesek hozzájárulni a az adott térség és Európa globális versenyképességhez.

Az EU Bizottság kutatás-fejlesztést és innovációt szolgáló állami támogatósokra vonatkozó közösségi ajánlásában kiemelt szerepet kapnak a klaszterek, azokon belül is az ún. *innovációs klaszterek*² és az azokon alapuló kiválósági központok. A Bizottság álláspontja szerint az innovációs klaszterek támogatásának célja azon koordinációs problémákhoz kapcsolódó piaci hiányosságok orvoslása, amelyek akadályozzák a jól működő klaszterek kialakulását, vagy korlátozzák a szinergiahatásokat és a tudásáramlást (EC 2006).

Az állami támogatás e problémák kezeléséhez egyfelől hozzájárulhat az innovációs klaszterekhez kapcsolódó nyitott és megosztott infrastruktúrák fejlesztésével, másfelől pedig a klaszterek élénkítésével, azaz együttműködési kapcsolatok, a hálózatépítés és egymástól való tanulás erősítésével. A klaszterek támogatásának célja a *hatékony technológiai transzfer*, a kapcsolatépítés és az információáramlás elősegítése, a szinergiahatások érvényesítése. A klaszterek csak bizonyos *kritikus tömeg* felett válhatnak kiválósági központokká. Az állami támogatások célja másfelől pedig az iparágakkal együttműködő állami és egyetemi kutatóintézetek által létrehozott externáliákat érintő piaci kudarcok kiküszöbölése (EC 2005).

Az innovációs klaszterek támogatása érdekében a Bizottsági ajánlás állami támogatásban részesíthetőnek fogadja el azokat a szervezeteket, intézményeket, amelyek önálló jogi személyként az innovációs klaszterek létrehozását, bővítését és irányítását tűzik ki célul. Az innovációs klaszterekhez tagként csatlakozni szándékozó vállalkozások a klaszter által nyújtott szolgáltatásokat díj ellenében vehetik igénybe, ugyanakkor a klaszter, mint kezdeményezés nyitott, az ahhoz való csatlakozás nem korlátozható. Ugyanakkor az együttműködésre és klaszterek kialakítására nyújtott állami támogatással nem lehet megkerülni a támogatott területeken kívüli beruházási támogatásra vonatkozó megszorításokat, hiszen a verseny semleges támogatáspolitikát továbbra is elsődleges célkitű-

---

² Az innovációs klaszterek a Bizottság értelmezése szerint egy adott ágazatban és régióban található egymástól független vállalkozások (innovatív induló vállalkozások, KKV-k, nagyvállalatok és nonprofit kutatóintézetek, egyetemek) olyan csoportosulásai, amelyek célja az innovációs tevékenység ösztönzése. E cél elérése érdekében alkalmazott eszközök az intenzív együttműködés, az eszközök/infrastruktúrák megosztása, a tudás és a szakértelem kicserélése, előmozdítása, valamint a hatékony technológiaátadás, hálózatépítés és információterjesztés. A Bizottság arra ösztönzi az egyes államokat, hogy a klaszteren belül megfelelő egyensúlyt legyen a KKV-k és a nagyvállalatok között.

zése a Bizottságnak. Ezért csak abban az esetben szabad állami támogatásban részesíteni a klaszterek kialakítását, ha az abból származó előnyök meghaladják a versenyt ért hátrányos hatásokat (EC 2005)³.

Az innovációs klaszterek a Bizottsági ajánlás szerint döntően kétféle típusú támogatásban részesülhetnek. *Beruházási állami támogatás* adható az innovációs klaszterekhez kapcsolódó képzési intézmények és kutatóközpontok, a nyílt hozzáférésű kutatási infrastruktúrák (pl. laboratórium, tesztelési létesítmények stb.), valamint a szélessávú hálózati infrastruktúrák létrehozása, kiépítése, vagy bővítése érdekében az azt megvalósítók számára. A maximális támogatásintenzitás 15% lehet.

A beruházási jellegű támogatások mellett a *klaszterek irányításához, működtetéséhez kapcsolódó állami támogatások* képezik a másik fontos területet, melyek többek között hálózatépítésre, technológiatranszferre, valamint képzésre fordíthatók. A klaszterek működtetésével kapcsolatban felmerülő költségekre maximálisan öt éves időtartamra adható állami támogatás. Ez magában foglalhatja a klaszter irányítását végző projektmenedzser és asszisztense éves bérköltségét is, de ugyanakkor támogatásban részesíthetők azok a klaszterhez kapcsolódott vállalkozások is, amelyek a klaszter tevékenységében aktív szerepet vállalnak, és kiemelt feladatokat látnak el (a támogatás esetükben max. évi 5000 euró lehet).

Az innovációs klaszterek állami támogatásához meg kell határozni annak technológiai specializációját, regionális lehetőségeit, meglévő kutatási kapacitásait, valamint a hasonló célú EU-ban fellelhető klasztereket, és folytatott tevékenységek potenciális piaci volumenét.

6.3.2. Az egyes EU tagállamok klaszter politikáinak tapasztalatai

Az Európa szerte alkalmazott klaszterpolitikák bemutatásának alapját a Bizottság számára készült összehasonlító vizsgálata adja (Isaksen – Hauge 2002). Mint látni fogjuk, az egyes európai országokban a klaszterpolitika jelentős mértékben különbözhet egymástól, aminek elsősorban két fontos oka emelhető ki. Az egyik a klaszterpolitikának a nemzeti és regionális irányultsága, amelyben az egyes országok államberendezkedése, valamint a politikai hatalom decentralizáltságának mértéke határozza meg a klaszterpolitika színterét. A másik pedig az egyes országok által követett politikák különböző, egymástól sokszor jelentős mértékben eltérő környezeti, kulturális és intézményi keretrendszere, a politikai döntéshozatali mechanizmusok közötti eltérés. A példák többsége ugyanakkor általában a meglévő eltérések ellenére is a *regionális innovációs rendszerek támogatását* szolgáló politikákra épül, melyek célja, pl. a helyi üzleti hálózatok erősítése és a vállalkozások, valamint a helyi tudás és technológiai transzfer szervezetek közötti innovációs együttműködés támogatása.

---

³ Az együttműködésre és klaszterek kialakítására nyújtott állami támogatás előzetes engedélyezési szabályait csak kis- és középvállalkozásokra és kedvező externáliákat keltő infrastruktúrát nyújtó szervezetekre (egyetemekre vagy kutatóintézetekre) szabad vonatkoztatni.

Ausztriát, mint szövetségi berendezkedésű államot a *tartományi szinten megjelenő klaszterpolitika* jellemzi. Az egyes tartományok gazdaságfejlesztési politikájában hasonlóképpen, de annak helyi viszonyaihoz igazodva jelentkezik a klaszterek fejlesztése. A tartományok közül talán Felső-Ausztriában tapasztalható legerőteljesebben a klaszterekre való koncentráció, de igen jelentős Stájerországban is e törekvés. A klaszterek fejlődését a kapacitásépítéssel és az együttműködési hajlandóság javításával az innovációs potenciál erősítését megcélzó klaszterorientált technológia politika szolgálja. A klaszteresedés meglévő és tervezett eszközei nem kifejezetten pénzügyi támogatások, mint pl. az információáramlás, a vállalkozások közötti és a vállalkozások és K+F intézmények közötti együttműködési kapcsolatok erősítése (pl. kompetencia központok), a munkaerő képzése valamint a közös marketing és export támogatása. A klaszterorientált technológiai politika meglévő szolgáltatásai elsősorban a KKV szektorra koncentrálnak, hisz e csoport számára a legnehezebb a külső információkhoz való hozzájutás.

Németországban hasonlóan az osztrák példához, a *klaszterpolitika ugyancsak tartományi szinten irányított*, melyet az egyik legiparosodottabb tartomány, Északrajna-Vesztfália példáján keresztül mutatunk be, ahol a klasztermegközelítés alkalmazásával a tartomány szerkezetváltásának elősegítését célozza meg. A kiválasztott klaszterek egy meghatározott időre klasztermenedzsmentet kapnak, a későbbi öfenntartó képesség érdekében. Nagy szerepet kap az új klaszterszervezetek támogatása. Az intézkedések az egyes klaszterek egyedi igényei alapján kerülnek meghatározásra, és olyan célokat tartalmaz, mint a termékfejlesztésben való együttműködés, vagy az új piacokon való közös megjelenés, technológiafejlesztés és transzfer. Hasonló klaszterpolitikák figyelhetők meg a többi tartományban, különösen Baden-Württemberg, Bajorországban, de a volt keleti tartományokban is.

Belgiumban a német-osztrák példákhoz hasonlóan szintén *regionális szintű klaszterpolitikáról* beszélhetünk. Flandria már 1994-ben kidolgozta speciális klaszterpolitikáját, mely a klasztereket a K+F, az innováció, a képzés, a termelés vagy a kereskedelem területén szinergiahatásokat létrehozó, a régióban önkéntesen egymáshoz kapcsolódó vállalkozásokként és/vagy intézményekként határozza meg. A klaszterpolitikát 2001-ben újrafogalmazták, mely a korábbi intézkedés orientáció és egyes szervezetek finanszírozását preferáló gyakorlat helyett inkább projektek finanszírozására koncentrált. A támogatandó projektek között szerepel a vállalkozási csoportok közös kutatása, a műszaki támogatáshoz kapcsolódó szolgáltatások, a lokális és a speciális technológiai területek innovációjának élénkítése. A klaszterpolitika két legfontosabb lépcsőjét a klaszterekhez kapcsolódó klaszterszervezetek kormányzati akkreditációja, majd a klaszterszervezetek hálózatépítési tevékenységéhez kapcsolódó működési költségük támogatása, illetve támogatások és kölcsönök juttatása a klaszterek számára innovációs projektek megvalósítására.

Spanyolországban szintén *regionális irányultságú klaszterpolitikáról* beszélhetünk, melyek közül az egyik legérdekesebb talán a baszk klaszterpolitika. Baszkföldön

olyan vállalkozó csoportosulások (klaszterek) fejlődésének támogatását célozzák meg, melyek a régió jelenlegi kulcspárágaihoz, vagy lehetséges jövőbeli fontos iparágakhoz kapcsolódnak. Mára az 1991-ben elindított politika összesen 10 ágazatban vezetett klaszterintézmények felállításához. Ezek a klaszterintézmények jelentős pénzügyi támogatásban részesülnek, melyek részben fedezik a klaszterben folytatott tevékenységek költségeit. Az egyes klaszterek a vállalkozások speciális szükségleteinek kielégítésére törekszenek, így olyan területekre terjed ki tevékenységük, mint képzés, információtranszfer, illetve együttműködés technológiai központokkal stb.

Olaszországban a klaszterpolitika regionális irányultságú. Az 1991-es és 1994-es törvényeket követően a helyi termelési rendszerekre és az iparági körzetekre koncentráló iparpolitikák kerültek kidolgozásra. Ezek a politikák általában fejlesztési központokra, pilot projektekre, képzési programokra, termelésfejlesztésre és KKV-k műszaki tanácsadására irányultak. Az iparági körzetekben működő KKV-k irányába történő információ és technológiaáramlás a nemzeti politikák, a regionális és helyi kezdeményezések közötti kapcsolatokkal jellemezhető, melyekben nagy szerepet kapott a decentralizáltság és az alulról érkező kezdeményezések. A politika megvalósítása során *regionális szinten* számos tudományos park, innovációs központ került megalapításra, míg *helyi szinten* ágazati technológiai transzfer központok jöttek létre. Ezeket a központokat általában a régiók, regionális pénzügyi szervezetek, kamarák, illetve magánvállalkozások és vállalkozói szövetségek közösen támogatták és működtették.

Finnországban annak ellenére, hogy az államberendezkedés cseppet sem nevezhető föderálisnak, vagy akár regionalizáltnak, a klaszterpolitika erősen regionálisan meghatározott, bár egyaránt támaszkodik helyi, regionális és nemzeti forrásokra a nemzetközileg versenyképes szaktudás és kompetencia létrehozása érdekében. Finnországban 14 regionális Centres of Expertise (CoEs – szakértői központok) és két országos szervezet alkotja a klaszterpolitika alapját. Az egyes CoEs-eket általában a helyi technológiai központok működtetik, míg a széles körű együttműködésben részt vesznek a régióban található vállalkozások, a helyi önkormányzatok, más állami hatóságok, egyetemek, főiskolák és kutatóintézetek is. A CoEs-eket versenyeztetés útján választják ki, mely során a nemzetközileg magas standardok, az innovációs megközelítés, a javasolt intézkedések lehetséges hatásai, és a hatékony szervezet egyaránt szerepet kap.

Franciaországban a klaszterpolitika centralizált, legfőbb letéteményese az ország legfontosabb területfejlesztési szervezete, a *DATAR*, amely tevékenysége a helyi termelési rendszereken (LPS – Local Production Systems, ami lényegében klasztert jelent) belüli vállalkozások közötti együttműködési kapcsolatok fejlesztésén, a vállalkozások és a felsőoktatási és kutatóintézetek közötti kapcsolatok létrehozásán és az állami szervezetek valamint helyi szereplők közötti intézményesült kommunikáción alapul. Az 1998-as és 1999-es pályázati kiírás eredményeként az országban 96 „hivatalos” helyi termelési rendszerprojekt került kiválasztásra a 202 pályázatból, a vállalkozások közös projektjeinek megvalósítására, vagy szervezett formában történő együttműködésére. A kiválasztott LPS projek-

tek és szervezetek állami támogatásban részesülhetnek a projektek megvalósítására. A klaszteresedés segítését szolgálja az ugyancsak a központi kormányzat által elindított, egy-egy nagyon konkrét, speciális területre koncentráló *versenyképességi pólusok* kialakítását szolgáló program is.

A *Hollandiában* megvalósított *nemzeti szintű klaszterpolitika* a vállalkozások versenyképességének és innovativitásának javítását megcélzó technológiai együttműködésre koncentrál. A klaszterpolitika alapvető szerepe az ipar és a szolgáltató szektor számára a kedvező keretfeltételek megteremtése, és egyfajta brókerként tevékenykedve a kereslet és a kínálat összekapcsolása. A gazdasági minisztérium a klaszterizációban rejlő lehetőségekről szóló információszolgáltatással, a lehetséges klaszter résztvevők közötti párbeszéd létrejöttének segítségével próbálja éleníteni a klaszteresedést. Maga a minisztérium összesen 12 klaszterkezdeményezésben vesz részt közvetlenül.

Dániában a klaszterpolitika nemzetállami szinten jelentkezik azzal a céllal, hogy továbbfejlessze a már működő, illetve az újonnan megjelenő országos szintű és regionális hatáskörű klasztereket. A politika leginkább az egyes kompetencia klasztereket támogatja speciális szolgáltatásokkal, infrastruktúrákkal, és a tudásáramlást biztosító szervezetekkel és csatornákkal. 2001-ben összesen 29 kompetencia klasztert nevesítettek (ezek közül 13 regionális szintű és 16 országos kiterjedésű). Minden egyes klaszterre speciális intézkedéseket dolgoztak ki, melyekben igen nagy szerepet kaptak a politika szereplői mellett maguk az érintett vállalkozások. Emellett erőteljes hangsúlyt kapott a *központi és a regionális szint közötti párbeszéd* folyamatos fejlesztése.

Az *Egyesült Királyságban* ugyancsak *központosított klaszterpolitikáról* beszélhetünk. Skóciában a gazdaság fejlesztésében egyértelmű prioritást kap a klaszterek támogatása, aminek köszönhetően négy pilot klaszter került elindításra. Mind a négy klaszter esetében elkészültek az elkövetkezendő 5-10 évre vonatkozó ágazati akciótervek, melyek elsősorban az iparági résztvevők közötti párbeszédre, közös munkára és közös tanulásra helyezik a hangsúlyt. A klaszterek számára egyedi intézkedések és szolgáltatások kerültek meghatározásra, melyekre a versengés és az együttműködés egymásmellettiége, az infrastruktúra kiépítése (inkubáció), valamint az akadémiai szférával történő együttműködés a leginkább jellemző. Hasonló politikák figyelhetők meg Walesben, illetve Anglia legtöbb területén is. Az Egyesült Királyságban 2001-ben elkészült egy átfogó vizsgálat is, mely célja az egész országra kiterjedően meghatározni azokat a legfontosabb iparágakat, szektorokat, vagy tevékenységcsoportokat, amelyek területén egy-egy régióban már megfigyelhető, kimutatható a klaszteresedés (DTI 2001).

Portugáliára a nemzeti szintű klaszterpolitika a jellemző, ami inkább egy integrált innováció támogatási program, melynek egyik kulcseleme a klaszter, és fontos célja az innovatív klaszterek fejlesztése. A klaszterek fejlődését a vállalkozások és a vállalkozói szövetségek, oktatási, innovációs, kutatási, pénzügyi és interface intézmények közötti együttműködési kapcsolatok növelése szolgálhatja. Kísérletek történtek a klaszterekben található különböző szereplők közös jövőképek,

prioritásoknak a meghatározására, a klaszterszereplők közötti együttműködés bátorítására valamint a termékek és szolgáltatások fejlesztésének támogatására. A legfontosabb cél a termék minőség javítása, az innováció és a vásárlói kapcsolatok megerősítésére.

Svédországban 2001-ben indult el egy új nemzeti program a klaszterek és az innovációs rendszerek fejlesztésére, melynek célja a *regionális és iparfejlesztési politika* erősítése országos és regionális szinten egyaránt. A programot az ipari szerkezetváltás elősegítése és a svéd vállalkozások globális versenyképessége érdekében történő *hálózati stratégia* kibővítéseként szemlélik. A programot elemzések fogják támogatni annak érdekében, hogy meghatározzák az iparfejlesztés veszélyeit és lehetőségeit, koncentrálna a minőségre, a kutatás-fejlesztésre, illetve a klasztereken belüli hálózatépítésre.

Mint láthattuk egyes országokban (pl. Dánia, Franciaország, Hollandia, Portugália) a klaszterpolitika többé-kevésbé nemzeti szintű, az országos, illetve a kisebb területi egységeken működő klasztereket eltérően kezeli. Ezzel szemben a szövetségi berendezkedésű államokban (Ausztria, Németország) a klaszterpolitika kidolgozása és megvalósítása többnyire a regionális szint feladata, de a *regionális szint* játssza a legjelentősebb szerepet Spanyolországban, Olaszországban, vagy Belgiumban, és egyre fontosabbá válik azon államok esetében is, amelyek nemrégiben hoztak létre új decentralizált intézményrendszert (pl. Egyesült Királyság, Finnország). Néhány országban sem regionális, sem nemzeti szinten nem rendelkeznek kifejezetten klaszterek fejlesztését célul kitűző klaszter politikával, ugyanakkor a klaszterek fejlesztésének elősegítése egyfajta elemként ezen államokban is megjelenik azok *innovációs és technológiapolitikájában, vagy regionális politikájában*.

6.3.3. A nemzetközi tapasztalatok szintetizálása

A széles körű külföldi (európai) példák elemzése jól rávilágít az alkalmazható és követhető klaszterorientált politikák sokrétűségére és változatosságára, ugyanakkor *számos közös sajátosság* is megfigyelhető, amely a hazai klaszterpolitikák értékelésének alapját képezhetik. Így mindenképpen kiemelendő az *állami szerepvállalás fontossága és a decentralizáció jelentősége*, valamint a klaszterek, illetve azok háttérfeltételeinek tudatosan megfogalmazott stratégia mentén történő fejlesztése, támogatása, mely a legtöbb esetben igen szoros kapcsolatban van az innováció- és technológiapolitikával, a regionális politikával, központi elemét pedig a helyi üzleti hálózatok megerősítése és a vállalkozások, valamint a helyi tudás és technológiai transzfer szervezetek közötti innovációs együttműködések támogatása képezi.

Az Európai Unió országaiban alkalmazott politikai eszközök alapján azt mondhatjuk, hogy a klaszterek fejlesztése érdekében a következő kormányzati intézkedések alkalmazhatók (*SEED* 2003):

- *Cégorientált támogatás*: a klaszteresedési folyamatba illeszkedő állalati projektek pénzügyi támogatása (különösen k+F projektek), támogatott tanácsadás stb.;
- *Hálózatépítés*: az együttműködés támogatása és társadalmi interakciók ösztönzése a klaszteren belül, klaszteren kívüli cégek integrálását megcélzó politikák, „network brokering” tanácsadás stb.;
- *Infrastruktúrafejlesztés*: a klaszter igényei mentén szerveződő oktatási intézmények, kutatóintézetek, speciális szolgáltató és technológia központok létrehozása, működtetése;
- *Információnyújtás*: technológiai-, általános üzleti- és értékesítési területeken folytatott információnyújtás a klaszter vállalkozásai számára;
- *Humán erőforrás menedzsment*: a képzés, a kutatás és a munkaerő-felvétel támogatása, oktatási, továbbképzési, kutatási, valamint a mobilitást elősegítő programok a klaszteresedés érdekében;
- *Tanácsadás*: a klaszter képződés két fő célja a hálózatosodás és a technológia-transzfer feltételeinek megteremtése. A tanácsadás olyan eszköz, amelyet mindkét fenti cél érdekében alkalmazni lehet.

A klaszterorientált politikának, valamint a klaszteresedési folyamatot támogató eszközök alkalmazásának különös jelentősége van fejlődő országokban, vagy periférikus térségekben. Hiszen ezen gazdaságokban általában halmozottan jelentkeznek azok az akadályok, illetve hátráltató tényezők, melyek késleltethetik, vagy sok esetben gátolhatják az öngerjesztő folyamat beindulását, illetve egyik fejlettségi szintről a másikra történő átmenetet.

A *periférikus térségekben* és a fejlődő országokban jelentősen akadályozhatják a klaszteresedést a *fizikai infrastruktúrákban* megmutatkozó hiányosságok, hiszen a közlekedési és kommunikációs infrastruktúra, megfelelő logisztika nélkülözhetetlen a szoros együttműködési kapcsolatok kialakulásához. Ugyancsak problémákhoz vezethet a vállalkozások számára rendelkezésre álló, és *hozzáférhető tőkejavarokban megmutatkozó hiányosság*. A klaszterek egyik éltető eleme a folyamatos megújulási készség, innovatív ötletek megvalósítása és aktív kutatás-fejlesztési tevékenység, ami azonban jelentős speciális tőkeszükséglettel párosul, igényli a speciális tőkejavak elérhetőségének biztosítását (pre-seed capital, seed-capital, üzleti angyalok, kockázati tőke stb.).

További korlátozó tényező a megfelelő kompetencia, szakértelem, megfelelő *specializált munkaerőpiac hiánya*. Amennyiben a térségben az oktatás, felsőoktatás és a szakképzés területén nem figyelhető meg a specializáció, nem képes a kulcspárág ez irányú szükségleteit. Sok esetben jellemző, hogy a betelepülő (főleg külföldi) vállalkozások nem bíznak a helyi munkaerőpiacban, ami korlátozza a helyi munkaerőnek a tapasztalatszerzési lehetőségét. Végül veszélyként értékelhető a bezártság, a regionális elszigeteltség, a világ vezető térségeitől, és a globális piacoktól való távolság, amely korlátozhatja a széleskörű nemzetközi kapcsolatok

kialakulását és a klaszteren kívüli információkhoz való hozzájutást és a benchmarkingot.

Magyarországon és a közelmúltban politikai és gazdasági átalakuláson keresztülment hasonló országokban a halmozott problémákat fokozza a *társadalmi tőke hiánya*, ami sok posztkommunista gazdaságban jellemző. Amíg ugyancsak gondot okoz a képzett, gyakorló, interdiszciplináris gondolkodáshoz szokott fejlesztési szakemberek hiánya a minisztériumokon belül és kívül egyaránt (OECD 2005).

A klaszteresedés folyamata politikai eszközökkel és intézkedésekkel befolyásolható, mind a klaszteresedés beindítása, mind pedig az egyes fejlődési szakaszok közötti átmenet tudatos és célzott beavatkozással stimulálható, felgyorsítható. A klaszterek csak *decentralizált döntéshozatallal* párosuló klaszteralapú gazdaságpolitika alkalmazása esetén képesek megerősödni. Ezért a regionális gazdaságfejlesztési politikák alkalmazása során jól megkülönböztethető már az egyértelműen keresleti oldal által vezérelt klaszterorientált fejlesztés, melynek alapját a klaszteralapú szemlélet, a nagyfokú decentralizáció, a központi állam háttérbe vonulása és a helyi aktorok előtérbe kerülése, az alulról jövő kezdeményezések felkarolása képezi. Ez a klaszteralapú gazdaságfejlesztés jelentős mértékben eltér a hagyományos ágazati megközelítéstől, mind célját, alkalmazható eszközeit, beavatkozási területeit, irányultságát tekintve.

Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy a klaszteralapú szemlélet és a klaszterorientált politika, valamint annak eszközei elsősorban a magas társadalmi-gazdasági fejlettségű térségek sajátja, és a fejletlenebb, elmaradottabb térségekben, országokban azok nagy része egyszerűen átvéve nem alkalmazható, de valamennyi régióban az egyik legfontosabb kérdés a vállalkozások közötti együttműködés és a gazdasági növekedés alapját képező verseny közötti összhang és egyensúly megtalálása.

6.4. Klaszterek támogatása Magyarországon

Hazánkban a klaszterorientált politika, a klaszterek, hálózatok szerveződése nem tekint vissza hosszú múltra, ami természetes, hiszen hasonlóan a többi kelet-közép-európai országokhoz, csak az elmúlt másfél évtizedben alakult ki újra a magántulajdonon alapuló piacgazdaság. Mindazonáltal az elmúlt néhány év során számos klaszterkezdeményezés született, és valamennyi régió területfejlesztési programjában megtalálható a hálózatosság elősegítése, valamint a helyi klaszterek kialakulásának támogatása, mint gazdaságfejlesztési célkitűzés. 2000 óta kisebb-nagyobb hangsúllyal a klaszterek és támogatásuk ugyancsak folyamatosan szerepelnek a központi kormányzat gazdaságpolitikai elképzeléseiben is.

A hazai klaszterkezdeményezések elindulásában elsősorban a hazai elméleti szakértők, tudományos kutatók által bemutatott, illetve különféle tanulmányutak során megismert, a feldolgozóipar területén inkább ausztriai, míg a kézműipar területén az észak-olasz modellek nyújtották a legnagyobb segítséget, és a

frissen alakuló klaszterszervezetek ma is általában ezekkel tartanak fenn szorosabb kapcsolatot.

6.4.1. A klaszteresedés megjelenése Magyarországon

Az országban *több szektor területén* is megfigyelhetők a klaszteresedés irányába mutató tendenciák. A gépipar, különösen az autóipar területén ebben meghatározó szerepet játszik a hazánkba települt külföldi vállalkozások és a potenciális, illetve a már kiépült háttériparágak nagyfokú területi koncentrációja. Ugyanakkor hasonló folyamatoknak lehetünk tanúi a gépipar mellett más szektorokban is. Ezek elsősorban valamilyen helyi, térségi kompetenciára alapulnak (pl. főváros pénzügyi központi szerepe, Balaton környékén a turizmus, borvidékek), és általában inkább a kis- és középvállalkozások fejlesztésének, támogatásának egyik eszközeként látják a klasztereket (pl. fa- és bútoripar, élelmiszeripar bizonyos területei stb.).

A klaszterek létrehozásában úttörő szerepet vállaltak a hazánkban működő – külföldi tulajdonban lévő, illetve hazai – *autóipari vállalkozások*, autógyártók, autóalkatrész-gyártók és beszállítók, valamint a regionális fejlesztésben érdekelt ügynökségek, szervezetek. Ennek során először 2000 novemberében esztergomi székhellyel Esztergom Város Önkormányzata, a Magyar Suzuki Rt. Regionális Fejlesztési Holding Rt., valamint a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány együttműködésével megalakult a Közép-magyarországi Autóipari Klaszter⁴, majd még ugyanezen év decemberében Győri székhellyel aláírásra került a Pannon Autóipari Klaszter létrehozását megcélzó szándéknyilatkozat, melyben a gazdasági szereplők között az Audi Hungaria Motor Kft., az Opel Magyarország Autóipari Kft., a Luk Savaria Kft. és a Rába Járműipari Holding Rt. mellett ugyancsak megtalálható a Magyar Suzuki Rt.

Az autóipari klaszterek megalapítását követően elsősorban a regionális fejlesztési ügynökségek, valamint a helyi vállalkozásfejlesztési alapítványok kezdeményezéseire sorra alakultak meg a hasonló klaszterszervezetek az elektronikai ipar, a faipar, az élelmiszeripar, az építőipar, a textilipar, vagy a turizmus területén. A klaszterkezdeményezések elindulásában a hazai régiókat tekintve jelentős különbségeket tapasztalhattunk. A legerőteljesebben az ország észak-dunántúli térségében jelentkezett a folyamat, míg a gazdaságilag kevésbé fejlett Dél-Dunántúl, valamint az ország északkeleti része lemaradt ez irányú tevékenységekben. A régiók többségében a ma már többé-kevésbé működőnek mondható klaszterszervezetek mellett további kezdeményezések, tervek is találhatók.

A hazai klaszterkezdeményezések teljes mértékben *alulról szerveződő kezdeményezések*ként indultak útjukra. A központi kormányzatnak nem állt szándékában a kezdeményezések között prioritási sorrendet, támogatandó, illetve nem támogatandó csoportokat létrehozni. Nem is igazán lett volna alapja, hiszen az első ko-

---

⁴ A Közép-magyarországi Autóipari Klaszter a kezdeti támogatásokat követően mára elhalt, a vállalkozások számára szolgáltatásokat nem nyújt, alapításakor megfogalmazott célkitűzések elérése érdekében tevékenységet nem folytat.

molyabb vizsgálat, amelynek célja a hazai klaszteresedési folyamatok feltárása lett volna, jóval a klaszterszervezetek megalakulását követően készült el. *Gecse* és *Nikodémus* a klaszteresedés mérésének, vizsgálatának lehetséges módszereivel foglalkozva a *lokációs bányados* (LQ, a klaszterek feltérképezésének módszereiről lásd *Patik* 2005, és *Patik – Deák* 2005) segítségével próbálták meghatározni azokat az ágazati csúcsonódási pontokat, amelyek bizonyos mértékben akár ki is jelölhetők volna a támogatandó klaszterkezdeményezések körét (*Gecse – Nikodémus* 2003). Tanulmányuk csak 2003 végén, tehát legalább két évvel a hazai kezdeményezések megalakulását követően jelent meg.

Nikodémus a hazai klasztereknek alapvetően három fő típusát különbözteti meg, melyek közül – mint a szerző is említi – a *logisztikai alapú klaszterek* még csak embrionális szakaszban vannak. Véleménye szerint a logisztikai alapú klasztereknek a háttérét hazánk kiváló földrajzi fekvése, a 90-es évek végétől felgyorsuló logisztikai beruházások, valamint a Budapestet és az autópályák környékét egyfajta raktárgyűrűként körül vevő meglepedett logisztikai szolgáltatók jelenthetik (*Nikodémus* 2002). A másik két kategória alapvetően a klaszterben részt vevő vállalkozások tulajdonviszonyai és gazdasági kapcsolatrendszerei, mérete, valamint fő piacuk szerint különíthető el.

Ezen szempontok alapján *Nikodémus* csoportosítása szerint megkülönböztethető a külföldi közvetlen tőkebefektetés, vagy *FDI-alapú klaszterek*, melyek legfontosabb jellemzője, hogy tagjai, illetve kezdeményezői többségében az exportorientált gépgyártó (járműipar, elektronika) multinacionális vállalkozások, illetve a körülöttük csoportosuló beszállítók közül kerülnek ki. A másik csoport alapvetően a *hazai bázisú klaszterek* típusa. A hazai bázisú klaszterek elsősorban a hazai belső piaci kereslet, illetve a turizmus esetében természetesen a hazánkba látogató külföldi vendégek igényeinek kielégítésére törekszenek (*Nikodémus* 2002).

Az FDI-alapúakra jellemző, hogy a külföldi tulajdonban lévő nagyvállalatok a klaszterek segítségével próbálnak meg egyfajta beszállító háttérrel kialakítani maguk körül (ebben különösen érdekelt a hazai menedzsment, ha meg akarja akadályozni a nem kellően beágyazódott cégek esetleges kivonulását). A hazai típusú klaszterek többsége pedig abban különbözik a nyugat-európai társaiktól, hogy azok általában egy szerves fejlődés útján jöttek létre hosszú idő alatt, míg a hazai kezdeményezések talán éppen ezen szerves, és szoros együttműködési kapcsolatok hiányának feloldására, elsősorban a helyi, regionális fejlesztési szervezetek (regionális fejlesztési ügynökségek, vállalkozásfejlesztési alapítványok, regionális fejlesztési társaságok, önkormányzatok stb.) kezdeményezésére kezdtek megalakulni.

Véleményünk szerint a hazai klaszterkezdeményezéseket inkább *iparági elhelyezkedés és területi kiterjedés alapján* lehetne csoportosítani. A klaszterekben működő vállalkozások tevékenységi körét tekintve a következő iparágak tekinthetők a legfontosabbnak: gépipar (járműipar, elektronika, mechatronika), egyéb feldolgozóipar (faipar, bútorigar, textilipar), építőipar, turizmus, élelmiszeripar, logisztika, illetve a K+F és innovációs által meghatározott technológiai irányok, melyek még sok esetben nem rendelkeznek klaszter szervezettel, inkább csak látens klaszterek

(pl. bio-, nano-, környezettechnológiák). Az iparágak mellett igen fontos az is, hogy egy-egy klaszterszervezet mekkora tagsággal rendelkezik, illetve földrajzi meghatározottságát illetően milyen nagyságú térségre terjed ki.

Akadnak olyan kezdeményezések, melyek csak egy-egy nagyvállalat köré szerveződnek, vagy pedig egy *szűkebb térségre* koncentrálnak. Ezek általában már egymással szoros beszállítói/vevői kapcsolatban álló vállalkozások közösségét jelenti. Ezzel szemben a kezdeményezések többsége nagyobb, egész megyét, vagy még inkább több egymással szomszédos megyét érintő (tervezési-statisztikai régióra kiterjedő), regionális léptékben szerveződik, mely a szélesebb körű gazdasági kapcsolatok mellett köszönhető a klaszterek létrejöttében viszonylag aktív szerepet játszó regionális fejlesztési ügynökségeknek, tanácsoknak. Míg vannak olyan kezdeményezések is, melyek tagságukat tekintve a meglévő tervezési-statisztikai régiók határain is átnyúlnak.

A hazai klaszterépítést sokáig a külföldi befektetések irányították, és a hazai klaszterek csak igen lassan alakulnak ki (Gecse 2005). A magyar klaszterkezdeményezések szinte kivétel nélkül még az indulási fázisban tartanak, most próbálják meg bontogatni szárnyaikat, meghatározni legfontosabb feladataikat, kialakítani szolgáltatásaikat és megismertetni azokat a potenciális tagként szóba jöhető vállalkozásokkal, valamint megtalálni a működés finanszírozásának módját. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy ezek a szervezeti formával rendelkező kezdeményezések a tagság, a tagdíj és a közös szolgáltatások, valamint a hosszú távú vízió miatt, sokkal inkább tekinthetők egyenlőre ún. soft hálózatoknak, mint klasztereknek. Ugyanakkor tevékenységükkel nagymértékben elősegíthetik a tényleges klaszteresedési folyamatokat, és az induló, illetve potenciális klaszterek működő klaszterekké válását.

6.4.2. A központi kormányzat klaszterpolitikája, támogatási eszközei

A hazai klaszterpolitika – mint azt a minisztérium is elismerte – jelenleg kezdetleges, tapogatózó fázisban van. A klaszterek fejlesztésének, a klaszterorientált gazdaságfejlesztési politika megvalósításának felelőse a központi kormányzaton belül a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium Innovációs Főosztálya (korábban jogelődje a Gazdasági Minisztérium Regionális Gazdaságfejlesztési Helyettes Államtitkárságnak Struktúrafejlesztési Főosztálya).

A központi kormányzatnak a klaszterek támogatásában, a klaszterorientált fejlesztési politika jelentőségének felismerésében 2000 jelentette a fordulópontot, amikor a Gazdasági Minisztérium bekapcsolódott a *Pannon Autóipari Klaszter (PANAC)* megalapítását megelőző egyeztető tárgyalásokba, melyek eredményeként végül a 2000 decemberében aláírt együttműködési megállapodáshoz támogató nyilatkozattal csatlakozott. A PANAC megalakulását a GM 50 millió Ft-tal támogatta. Ezt követően került kiírásra a Széchenyi Terv pályázatai között a Regionális Gazdaságépítési Program alprogramjain belül a regionális klaszterek létrehozására irányuló alprogram, mely az első olyan központi kormányzat által

vezetett program volt, melynek célja már közvetlenül a klaszterek támogatása volt (*Széchenyi Terv* 2000).

Kezdetben a központi kormányzat klasztertámogató politikája a klaszterek induló feltételeinek megteremtésére törekedett. A Széchenyi Terv RE-1-es pályázata kettős célkitűzés támogatására vállalkozott. Egyfelől a klaszterek szervezeti rendszerének a kiépítését, az ún. *klasztermenedzsmentek* létrehozását próbálta meg katalizálni, másfelől pedig ezek működésének, szolgáltatásainak támogatására törekedett. Az állami szerepvállalás mindössze az induló feltételek megteremtése, és korlátozott számú hazai klaszter kialakítására szorítkozott. A központi kormány csak közvetett szerepet játszott a klaszterek kialakulásában, létrejöttében és már kezdetektől fogva azt az álláspontot képviselte, hogy a klasztereknek önfenntartóknak kell lenniük, így működésükhöz csak minimális mértékben járult hozzá.

A pályázaton elnyerhető támogatás összege maximálisan 25 millió Ft volt, ami az ÁFA nélküli fejlesztési költségeknek maximálisan az 50%-át jelenthette. A minimálisan szükséges saját forrás aránya 25% volt. A Széchenyi Terv RE-1-es pályázaton összesen 13 *klaszterkezdményezés* részesült támogatásban, melyek együttes értéke elérte meghaladta a 266 millió Ft-ot. Ez azt jelenti, hogy átlagosan egy-egy klaszter szervezetének létrehozását és működésének elindulását, szolgáltatás nyújtás megszervezését a Minisztérium körülbelül 20 millió Ft-tal segítette.

A klaszterek fejlesztését segítő pályázati lehetőséget 2002-őt követően az új kormány megszüntette, ugyanakkor a klaszteresedés elősegítése továbbra is szerepelt a Nemzeti Fejlesztési Terv *Gazdasági Versenyképességi Operatív Programhoz* (GVOP) kapcsolódóan. A klaszteresedés, illetve az azt elősegíteni képes hálózatosság katalizálása a 2004-2006 közötti GVOP összesen 12 intézkedést magába foglaló négy prioritását tekintve, kettőben is megtalálható. Már az operatív program legfontosabb beavatkozási területei is egyértelműen kapcsolódnak a klaszterorientált szemlélethez: technológiafejlesztés és innováció; hálózatépítés és integráció, regionális központok; valamint menedzsment (*Nemzeti Fejlesztési Terv* 2002).

A GVOP 1.1. intézkedése „Az ipari és szolgáltató szektor versenyképességének fejlesztése” mentén támogatásban részesülhetett az üzleti és nem üzleti szervezetekből álló, termelési lánc mentén szerveződő csoportosulások, klaszterek létrehozása, klaszterek számára nyújtott szolgáltatások fejlesztése. Az intézkedésből összesen 122 millió Ft-tal 8 kezdeményezés kapott támogatást. Egy kivételével valamennyi nyugat-dunántúli, illetve budapesti pályázat volt.

A GVOP 1.2. intézkedése, az „Üzleti infrastruktúra fejlesztése” ugyancsak kapcsolódott a klaszterekhez, hisz részben éppen a beszállítói hálózatok, klaszterek *logisztikai kiszolgálását* megvalósító beruházások, fejlesztések támogatása (pl. regionális repülőtereken, kikötőkben, ipari parkokban és a vállalkozások gazdasági igényei által meghatározott térségekben).

Közvetve elősegítheti a klaszteresedési folyamatokat a GVOP 2.1. intézkedése, a „KKV-k műszaki-technológiai hátterének fejlesztése” a KKV-k technikai korszerűsítésének, illetve *minőségbiztosítási és környezetirányítási rendszerek* bevezetésének támogatásával javul azok versenyképessége.

A GVOP 2.3. intézkedés „Az együttműködés fejlesztése a vállalkozói szektorban” célja pedig már kifejezetten olyan területileg koncentrált, vagy ágazatilag, szakmailag szerveződött *vállalati együttműködések* szerveződésének, fejlesztésének elősegítése, amelyek meghatározott termékek előállításának feltételeinek kedvezőbbé tételére irányult. *Beszállítói pozíciójuk* javulásával tovább nőhet a klaszteresedésre jellemző gazdasági együttműködési kapcsolatok száma. A KKV-k közötti együttműködések szervezésének támogatására 23 pályázat összesen 74,5 millió Ft-ot kapott.

A *kutatás-fejlesztés, innováció prioritás* egyes intézkedései is hozzájárulhatnak a klaszteresedéshez. Különösen fontos ezek közül a 3.2. intézkedés, mely új *kooperáció kutatóközpontok* (KKK) fejlesztésével szándékozik az állami és nonprofit kutatóhelyek tudományos és technológiai eredményeinek minél hatékonyabb és eredményesebb vállalati alkalmazását, a technológiatranszferet, valamint a gazdasági igények mentén történő felsőoktatási kutatást elősegíteni. A pályázat eredményeként 14 kooperációs kutatóközpont jött létre az egyetemek bázisán, igen komoly vállalati részvétellel. E kooperációs kutatóközpontok bár explicit nem klaszterfejlesztési politika eredményei, ugyanakkor erőteljes földrajzi és ágazati specializációjuk (pl. gyógyszeripar, informatika, anyagtudomány, környezeti technológiák, járműipar, biotechnológia) miatt egyértelműen jelentősen hozzájárulhatnak azok sikerességéhez.

Végül a 3.3. intézkedés *vállalati K+F támogatása* révén javulhat a technológia transzfer és nőhet a spin-off cégek száma, ami szintén segítheti a regionális klaszterek fejlődését. A 2004-2006 közötti GVOP-t követően várhatóan 2007-13 között is szerepel a hálózati együttműködések és klaszter szolgáltatások támogatása a Versenyképes Gazdaság Operatív Programban.

A központi kormányzatnak a klaszterkezdeményezések létrehozását, valamint speciális klaszter szolgáltatások nyújtását segítő a Széchenyi Tervben és a GVOP-ben direkt és indirekt módon megtalálható eszközei mellett még két programját kell kiemelni. Az egyik a NKTH Pázmány Péter programja, mely célja regionális egyetemi tudásközpontok (RET) létrehozása, a másik pedig az egyenlőre tervezési szakaszban lévő, és várhatóan 2007-től induló fejlesztési pólus program.

A *Pázmány Péter program* keretében 2004-ben 6 regionális egyetemi tudásközpont nyert összesen 9 milliárd Ft-ot, majd 2005-ben megint csak 6 új központ összesen 6 milliárd Ft-t, hogy olyan szakterületi és regionális vonzáscentrumokat hozzanak létre, amelyek kiemelkedő kutatás-fejlesztési, valamint technológiai innovációs tevékenységet folytatnak, intenzíven együttműködnek a gazdasági szférával és ösztönzőleg hatnak a régiók technológiai és gazdasági fejlődésére. A kooperáció kutatóközpontokhoz hasonlóan a nagy egyetemi központokhoz és az azokkal együttműködni szándékozó vállalkozásokhoz kapcsolódó egyetemi tudásközpontok szintén igen erős ágazati koncentrációval bírnak (információtechnológia, környezettechnológia, nanotechnológia, járműipar, mechatronika stb.) sok esetben (pl. Győr, Szeged, Debrecen) közvetlenül is kapcsolódnak előbbiekhez.

Az egyaránt 3-3 éves futamidejű KKK-k és RET-ek az egyetemek és a gazdasági szereplők közötti együttműködési kapcsolatok erősítését célozzák meg, új intézményi hálózatot hoznak létre mind az oktatás, mind a kutatás-fejlesztés és a technológiatranszfer és a tudásáramlás számára. Az így létrejövő professzionális csomópontok, illetve hálózat alapú tudás és K+F központok egyértelmű ágazati specializációja, gazdasági beágyazottsága, kompetenciái és szereplői szorosan kapcsolódnak egy-egy már létrejött, vagy kialakulófélben lévő regionális klaszterhez. Ezen központok célja akaratlanul is a regionális klaszterek speciális infrastruktúrális és szolgáltatásigényeinek a kielégítése és fejlesztése.

A várhatóan 2007-től induló 7 éves *fejlesztési pólus programok* talán még inkább a regionális klaszterek megerősödését fogják szolgálni. A kezdetben versenyképességi pólus néven indult tervezés, mely akkor még elsősorban egyfajta városfejlesztési, településhálózat fejlesztési eszközként jelent meg, mára egyre inkább a tudásalapú gazdaságfejlesztés eszközeként kezd kikristályosodni, és az innovatív klaszterfejlesztés legjellemzőbb vonásai kezdenek előtérbe kerülni. A kijelölt fejlesztési pólusok markáns ágazati specializációval bíró programjaikban meghatározott innovációs funkciókhoz és gazdaságfejlesztési funkciókhoz kapcsolódó projektjei – különösen ha azok egy klaszter tanács által is legitimálásra kerülnek – jelentős lökést adhatnak az adott városok és agglomerációja körül szerveződő klaszteresedési folyamatoknak. Különösen ha figyelembe vesszük, hogy a tervezés jelenleg pólusonként közel 100 milliárd Ft-os fejlesztésekkel számol, melyek 85-90% egyértelműen innovációs és tudásbázis bővítés jellegű, és nem városfejlesztéshez kapcsolódó infrastruktúrális beruházás.

Végül a klaszterek központi kormányzati politikában várhatóan a jövőben is betöltendő fontos szerepére utalunk azzal, hogy idézzük a májusban újjáalakult *kormány négyéves programját*, melyben kétszer hivatkoznak a klaszterekre. Az innovációval és a tudománnyal foglalkozó rész szerint: „*Támogatjuk húzóágazati innovációs parkok, innovációs központok, valamint innovációs klaszterek létrehozását célzó programokat. Ösztönözzük innovatív projektek megvalósítását a Fejlesztési Pólus Program keretében.*” (Új Magyarország 2006. 41. o.).

A kormányprogramban az építőiparral és az építőipar fejlesztési lehetőségeivel kapcsolatban külön kiemelésre került az *építőipari klaszter*. „*A vállalatoknak a hazai és a közösségi piacon az uniós pályázatokon alapuló megrendelésekért meg kell küzdeniük a túlsúlyos külföldi konkurenciával. Hehtállásuk érdekében mind a szakmai, mind a minőségi felkészülést olyan, a vállalkozások szoros együttműködésén alapuló építőipari klaszter programmal segítjük, amely az eddigi hagyományos érdekvédelmi tömörüléseken túl a gazdasági, szakmai és különösen a minőségi követelményrendszerek érvényesítésével biztosítja a pénzügyi fegyelmet, a versenyképes minőséget.*” (Új Magyarország 2006. 34. o.).

6.4.3. A helyi/regionális klaszterpolitikák

A klaszterek létrehozása, fejlesztése regionális szinten legelőször a Középdunántúli régióban és a Nyugat-dunántúli régióban merült fel, mert Budapest és a hozzá kapcsolódó agglomeráció után e két térség volt a '90-es évek elejétől a

hazánkba érkező külföldi működőtőke legfontosabb célpontja. E két régióban érte el a legnagyobb eredményeket az alapvetően kínálati elemeket (termelői és fogyasztói infrastrukturális fejlesztések támogatása, közlekedési és kommunikációs infrastruktúra javítása az elérhetőség biztosítása érdekében, a termelést kiszolgáló létesítmények, pl. ipari parkok fejlesztése, valamint a vállalkozások letelepedését szolgáló egyéb kedvezmények, mint az adókedvezmények) felvonultató gazdaságfejlesztési és területfejlesztési politika. A kínálatorientált gazdaságpolitika hatására az országos átlagot jelentős mértékben meghaladó gazdasági növekedést (különösen az exportorientált ipari tevékenység tekintetében) sikerült elérni.

Ugyanakkor e térségekben a '90-es évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy a kínálatorientált telepítési tényezők rövid időn belül kimerülnek (adókedvezmények, viszonylag jól képzett, de ugyanakkor olcsó munkaerő stb.) és a további, hosszú távú fejlődés alapjait csak a *kereslet vezérelt gazdaságpolitika* elemeivel lehet megteremteni. A negatív tendenciák beigazolódására az elmúlt években egyre több, a térségbe települt multinacionális nagyvállalat jelentette be tevékenységének megszüntetését, települt át más, kedvezőbb adottságokat biztosító országokba, térségekbe (pl. IBM, Philips, Salamander). A gazdaságfejlesztésben a keresleti tényezőknél minél hangsúlyosabban kell megjelenniük, a figyelmet a munkaerő képzettségi szintjének emelésére, a vállalati hálózatok létrehozására, fejlesztésére, a gazdasági szereplők közötti, illetve a felsőoktatási és kutatóintézetekkel fenntartott együttműködési kapcsolatok elmélyítésére, egy speciális regionális innovációs miliő, környezet megteremtésére, regionális és iparági klaszterek létrehozására és szolgáltatásaik támogatására, az agglomerációs és szinergia hatások mind hatékonyabb kihasználására kell fordítani.

Ennek köszönhetően már 1997-1998-ban megjelentek mind a Fejér, mind a Veszprém megyei területfejlesztési koncepciókban a *beszállítói hálózatok* fejlesztésének igényei. Az 1999-ben elfogadott *Közép-Dunántúli területfejlesztési koncepció* már a gazdaság innovációs miliőjének erősítése programot fogalmazta meg, melyben a régió belüli gazdasági együttműködési kapcsolatok katalizálása érdekében ipari termelési „klaszterek” kialakításának az elősegítését célozza meg elsősorban az autóalkatrész- és gépjárműipar, az elektronikai és elektrotechnikai ipar, a vegyipar és műanyag-feldolgozás, valamint a környezeti ipar területén. A koncepció területfejlesztési programban történt kibontása 2001-ben a gazdasági környezet innovációorientált fejlesztése prioritásban konkrétan megfogalmazza azokat a területeket és iparágakat, amelyekre a klaszterorientált fejlesztésnek különös hangsúlyt kell helyeznie: gépjárműipar, elektronikai ipar, vegyipar, környezetvédelmi iparágak, műanyagfeldolgozó-ipar, élelmiszeripar, fa- és bútorigar, csúcstechnológiai iparágak.⁵

---

⁵ Közép-dunántúli régióban a területfejlesztési programmal és a régió stratégiai programjával összhangban 2003-ban – az országban eddig példa nélkül állóan – kidolgozásra került egy regionális klaszter alprogram is, azzal a céllal, hogy a régióban megalapozza a már létrehozott klaszterkezdeményezések további tevékenységét, valamint feltárja azokat a kulcsszektorokat, amelyek területén esetleg sikerrel lehetne alkalmazni a klaszterorientált megközelítést (Gross 2003).

A Közép-dunántúli régióhoz hasonlóan a *Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési koncepciójában* is szerepelt már a beszállítói hálózatok szervezése, ami aztán a területfejlesztési programban gazdasági és termék-klaszterek létrehozásával és támogatásával (járműipar, elektronikai ipar, fa- és bútorigar, élelmiszeripar) már mint a 2. prioritás: Vállalkozási és technológiai innováció egyik fontos eszközt jelent. Azóta a Nyugat-dunántúli régióban a *Pannon Gazdasági Kezdeményezés* (PGK) 2001-es beindításával és a 9 klaszter-kezdeményezés létrehozásával e területen az egyik legaktívabb térséggé vált az országban, míg a Közép-Dunántúlon a klaszterorientált politika a kezdeti dinamikus indulást követően mintha visszafogottabbá vált volna. A PGK keretében a Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács 2002-ben – amikor ideiglenes megszakadtak a klaszterszervezetek működését és tevékenységét támogató központi források – jelentős mértékben, 45 millió Ft-tal segítette a térségben akkor működő 5 klasztert. Mint ahogy *Geese* is kiemeli az elmúlt években tapasztalt gazdasági visszaesés és a külföldi vállalkozások körében tapasztalható bizonytalanság rávilágított arra, hogy Magyarország túlságosan függővé vált a külföldi befektetésektől, ami még inkább ráirányítja a figyelmet a gazdasági és regionális fejlesztésben az olyan alternatív stratégiákra, mint pl. a Pannon Gazdasági Kezdeményezés (*Geese* 2005).

A többi régióban valamivel később jelentkezett a klaszterek támogatása, illetve nem igazán alkot egy olyan komplex rendszert, mint a Nyugat-dunántúli régió PGK programja. A működő klaszterek inkább ad hoc jelleggel, egy-egy vállalkozás kezdeményezésére, vagy valamely alacsonyabb területi szereplő (MVA megyei szervezetei, önkormányzatok stb.) aktivitásának köszönhetően jöttek létre.

Ugyanakkor mára elmondható, részben az EU 6. keretprogramja keretében 2002-2004 között szinte valamennyi régióban kidolgozásra kerülő *regionális innovációs stratégiáknak* köszönhetően, hogy ma már valamennyi régióban az elsődleges célok között szerepel a tudásalapú gazdaságfejlesztés, a régió speciális gazdaság-szerkezetéhez, potenciális klasztereihez igazodó, azok egyedi igényei mentén szerveződő regionális innovációs rendszer kialakítása és fejlesztése. Ez indirekt módon az egyes térségek klaszterorientált fejlesztését szolgálja. Az innovációs politika bizonyos fokú decentralizációja pedig egyértelműen lehetőséget adott az egyes régióknak saját klaszterspecifikus fejlesztéseik előtérbe helyezésére, így a *Baross Gábor program* keretében a regionális pályázatok már több régióban önálló „klaszter” ablakkal rendelkeztek, amelyek célja a régióban működő kezdeményezések, illetve a klaszterekhez kapcsolódó innovációs szolgáltatások támogatása (pl. Észak-Alföld, Nyugat-Dunántúl).

6.5. A hazai klaszterpolitika megfogalmazható tapasztalatai

Hazánkban a központi gazdaságfejlesztési politika sajnos nem rendelkezett és még *ma sem rendelkezik tudatos klaszterpolitikával*. Mindezidáig nem történt meg a hazai gazdaság és gazdaságfejlesztés alapos, klaszter szempontból történő feltárása, melynek során meghatározásra kerülhetek volna azok az ágazatok, tevékenységi csoportok, melyek ilyen irányú fejlesztést igényelnének. Nem történt meg ezen kulcságazatok csomósodási pontjainak meghatározása sem, amely megalapozhatta volna a klaszterorientált politika kialakulását, egy tudatos program kidolgozását. Ennek ellenére az elmúlt néhány évben indirekt módon egyre inkább előtérbe kerül a klaszter szemlélet, ha a kooperációs kutatóközpontokra, vagy az egyetemi tudásközpontokra irányuló programokat tekintjük, illetve amennyiben a fejlesztési pólusok innovációs klaszterek mentén történő megvalósításában bízunk.

A tudatos kormányzati politika hiányát megpróbálták a régiók orvosolni, aminek eredményeként több régióban történtek kísérletek ezen húzóágazatok feltárására, és azok speciális igényeinek kielégítésére fókuszáló intézkedések és eszközök előtérbe helyezésére. Ezek a regionális, illetve még alacsonyabb szintű kezdeményezések ugyanakkor sok esetben nem képeznek egy egységes rendszert. Kérdéses, hogy területileg hova tartozik a klaszterek fejlesztése. Véleményünk szerint decentralizált rendszerben a legjobb helye a területi innovációs és technológiai politika környékén van, hisz így biztosítható, hogy egyben modernizációs eszközként is használhassuk. Hazánkban a régióknak a klaszterek fejlesztésében betöltött szerepét korlátozza a megfelelő mértékű politikai és különösen pénzügyi decentralizáció hiánya, hiszen az alapvetően bottom-up szemléletű klaszter politika csak decentralizált fejlesztéspolitikára lehet hatékony. Magyarországon a klaszterpolitika sem központi, sem regionális szinten nem volt még képes integrálódni a gazdaságfejlesztés, vállalkozásfejlesztés és innovációpolitika cél- és eszközzrendszerébe.

Hazánkban mind a központi, mind pedig a helyi politika a *klasztereket még mindig tévesen, elsősorban szervezetként értelmezi* és nem egy szerves folyamat eredményeként létrejövő gazdasági rendszerként. Ez determinálja a klaszterpolitika egyik legfontosabb problémáját is, miszerint túlságosan a szervezetfejlesztésre, a vállalati hálózatok, illetve különösen a soft hálózatok létrehozására és támogatására koncentrálnak, míg megfelelően elősegíteni képes számos egyéb eszköz alkalmazásáról (pl. speciális üzleti környezet, versenyfeltételek, vállalkozásbarát politika, bürokrácia lebontása, speciális munkaerőpiacok fejlesztése, speciális infrastruktúra kiépítése).

A klaszterkezdeményezések létrehozásáról egyelőre megállapítható, hogy tényleges együttműködési kapcsolatok kialakítására, fejlesztésére, vállalkozások számára történő szolgáltatásnyújtásra, egyértelműen alulról építkezve jöttek létre, noha több esetben a létrehozás körülményeiben jelentős szerepet játszott a klaszterszervezetek megalapítására irányuló Széchenyi Tervhez kapcsolódó pénz-

ügyi támogatás megszerzése is. Vagy később a GVOP keretében kiírt pályázatok is sok esetben arra készítették a pályázót, hogy különösebb ismeret, vagy funkció hiányában is klaszternek neveztesse magát⁶. Maga a klaszterizációs folyamat egy önálló klaszterszervezet nélkül is megfigyelhető a gazdaságban (pl. balatoni idegenforgalom), maga a szervezet csak erősítheti ezt a folyamatot. Szerves klaszteresedési folyamat hiányában létrehozott szervezet pedig nagy valószínűséggel néhány éven belül a megszűnésre van ítélve, hiszen azt a gazdaság, a térség vállalkozásai nem képesek, és nem is szándékoznak fenntartani, így rövid időn belüli megszűnésük valószínűsíthető.

Az alulról jövő klaszterkezdeményezések megjelenésében egy-egy iparág, térség vállalkozásai mellett igen jelentős szerepet játszanak hazánkban – hasonlóan a külföldi példákhoz – a *közszféra berkein belül működő intézmények, szervezetek*. A központi kormányzat oldaláról a kezdeti optimizmust követően erőteljes visszafogottság tapasztalható, aminek eredményeképpen, ma, sajnos a klaszterek működéséhez, valamint szolgáltatásaik nyújtásához egyetlen központi forrás sem rendelhető közvetlenül. A külföldi példák alapján ugyanakkor – különösen az első három-négy évben – jelentős állami támogatásra szorulnak. Különösen a Nyugat-dunántúli és a Közép-dunántúli régióban aktív a regionális fejlesztési ügynökség a klaszterek fejlesztése tekintetében, ami rendelkezésre álló forrásaikhoz képest viszonylag magas pénzügyi, illetve infrastrukturális háttérük megteremtésében is megnyilvánul. A különböző vállalkozásfejlesztési, és érdekképviselői szervezeteknek (vállalkozásfejlesztési alapítványok, kamarák, szakmai szövetségek) elsősorban szakmai kompetenciájukkal, már meglévő szolgáltatásaikkal kell részt venni a klaszteresedési folyamat segítésében.

A vállalkozások különböző térségi együttműködései (pl. borút egyesület, várkastélyok szövetsége, tematikus térségi turisztikai együttműködések, mezőgazdasági termelők közös piacra jutását segítő együttműködések) önmagukban nem tekinthető klaszternek, azonban mindenképpen fontos szerepet játszanak abban, hogy az adott térségben, régióban, az általuk képviselt ágazatban a szoros együttműködések révén erősödjön a specializáció, és annak hatására a koncentráció, ami elengedhetetlen a klaszteresedés szerves folyamatához. Ezek a szervezetek, egyesületek, szövetségek ugyanakkor szolgáltatásaikkal pótolhatják a klaszterszervezetek bizonyos szolgáltatásait. Amennyiben azok jól működnek, akkor egyáltalán nem biztos, hogy a klaszteresedési folyamat elősegítése érdekében külön klaszterszervezetet kell létrehozni.

Megfogalmazható kérdés a hazai klaszteresedési folyamatot látva, illetve a klaszterszervezetek, kezdeményezések számának növekedését vizsgálva, hogy a klaszterek nem válnak-e vagy váltak-e már egy olyan divatos kifejezéssé, ami bizonyos mértékben a fogalom degradálódásához vezethet. E jelenség megfi-

---

⁶ Ennek köszönhetően olvasható a nyertes klaszter pályázatok között számos olyan, amely egyértelműen mindössze néhány egymással szoros üzleti kapcsolatban álló vállalkozás alkotta vállalati hálózat, tevékenysége kimerül a méretgazdaságosság adta költségmegtakarításban, de az adott térség és ágazat versenyképességére vajmi kevés hatása lesz.

gyelhető volt az ipari parkok esetében is (jelenleg számuk meghaladja a 150-et), aminek köszönhetően már felmerült a lehetőség, hogy bizonyos, alapvető követelményeket nem teljesítő parkoktól megvonják az ipari park cím használatát. Az elmúlt években sajnos hasonló folyamat látszik a vállalkozói inkubátorházak, innovációs központok, technológiai központok által fémjelzett intézmények területén is.

Ahogy az Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft. szakértői is megfogalmazták a magyar innovációs rendszer viszonylagos fejletlensége miatt indokolt, hogy a hazai innováció-politika támogassa az innovációs csomópontok, technológiaszempontok, és az ún. klaszterek (regionális kooperációs, beszállítói hálózatok) kifejlődését, s működési feltételeik megteremtésére megfelelő kormányzati eszközöket alakítson ki (IKT 2000).

6.6. Javaslatok a hazai klaszterpolitika átalakításához

Végül a következőkben a hazai klaszterpolitika számára szeretnénk megfogalmazni néhány javaslatot, melyben az EU országok alkalmazott politikái mellett a közép-európai országok klaszter támogatási politikájára és eszközeire fókuszáló OECD tanulmány legfontosabb megállapításaira támaszkodunk, melyek célja a közelmúltban politikai és gazdasági átalakuláson átment közép-, kelet- és dél-európai országok kifejezetten klasztereket megcélzó intézkedéseire vonatkoznak (OECD 2005):

- A klaszterstratégia során kiemelt szempont kell, hogy legyen a *klasztertervezés alkalmazása a helyi és regionális relatív versenyelőnyök azonosítására*, hiszen a klaszter jól használható eszköz az iparágak teljesítőképességének mérésére és a trendek felismerésére az ágazati politikát alakító szakemberek tájékoztatása céljából.
- A folyamatok megismerése mellett a *vállalkozások versenyképességének javítását és az innovációs tevékenységük erősítését* is jól szolgálja a klaszterek létrejöttének támogatása, mivel a klaszterek tagjai a kollektív tanulásnak és rivalizálásnak köszönhetően könnyebben alkalmazkodnak a nemzetközi versenyhelyzethez, aminek következtében a vállalati folyamatok felgyorsulhatnak, és előrelépést hozhat a termék-innováció terén.
- A *klaszter-koncepciót integrálni kell a regionális és lokális fejlesztéspolitikai tervezésbe, valamint a megvalósításba*. A klaszter-koncepció a helyi és regionális kapacitás-fejlesztés és a regionális intézményrendszer megerősítésének egyik hasznos eszköze lehet, amely igen fontos követelménye az Európai Unió támogatások hatékony felhasználása és a helyi igények szerint kialakított független regionális programok megvalósítása érdekében.
- A klaszterek alkalmazása fontos a *helyi fejlődés ösztönzésére és a KKV-k erősítésére* is. A klaszterek létrehozása és támogatása hosszú távon olyan helyi

célok megvalósítását szolgálhatják, mint a KKV fejlesztés, a munkahelyteremtés és a szakképzettség javítása.

- A klaszter-koncepciót célszerű integrálni a *külföldi tőkevonzást és beágyazást* célzó nemzeti programokba is. Számos nyugat-európai példa bizonyítja (pl. Svédország, Finnország), hogy a klaszterek kompetenciáinak ösztönzésére és fejlesztésére irányuló stratégiákkal és programokkal sikeresen lehet nemzetközi erőforrásokat mobilizálni a klaszterhez kapcsolódó szektorokba.

Mint ahogy a Klaszter Politikák Fehér Könyvében is kiemelésre kerül, *nincsen egységesen alkalmazható klaszter támogatási politika*, vagy eszköz, amely valamennyi klaszter fejlesztés során lenne egyformán felhasználható lenne. Sokkal fontosabb, hogy a politikai döntéshozók egy *átfogó stratégiai megközelítést* próbáljanak meg követni a klaszterek támogatása során. Ez a *rendszereszerű megközelítés* nem csak egyes intézkedések motiválásának alapjaként szolgálhat, de lehetővé teszi a politikai döntéshozó számára a legkritikusabb kérdések meghatározását és képes hozzájárulni egy a magánszektor segítségét szolgáló szofisztikáltabb politika megvalósításához (IKED 2004).

Nagyon fontos, hogy a politikusok minél jobban megértsék, minél többre értékeljék és egyre inkább magukénak érezzék a klaszterek és a klaszteresedési folyamatok jelentőségét, valamint, hogy egyszerre érezzenek elkötelezettséget az adott térségben már meglévő, működő klaszterek támogatása, illetve új klaszterek kialakulását szolgáló alapok megteremtése iránt. Ez által tehát azt mondhatjuk, hogy bróker tevékenységeket támogató politikák, a keresleti oldal által meghatározott támogatási politikák, a nemzetközi kapcsolódások, a képzések és keretpolitikák speciális támogatása egyaránt hozzájárulhat a klaszterek támogatásához (IKED 2004).

A klaszterprogramok tervezése során nagyon fontos a *fenntarthatóság jelentőségének megértése*, a hosszú távon való gondolkodás, az alulról szerveződő, vállalati kezdeményezések támogatása, és az önállóság előtérbe helyezése. A helyi érdekelt felek hálózatba szerveződése elengedhetetlen a térségek gazdasági és társadalmi fejlesztéséhez. A vállalkozók, a civil társadalom és az állami szervek közötti információcsera segíti a helyi gazdaság dinamizálását, ezért különös jelentősége van a konstruktív partnerség kiépülésének. A klaszterpolitika mint átfogó stratégiai megközelítés körültekintően össze kell, hogy hangolja a regionális fejlesztési politikákat, a KKV-k erősítését szolgáló törekvéseket és az innováció erősítését célzó politikákat annak érdekében, hogy a szinergia hatások minél jobban érvényesülhessenek. Az aktuális politikákat és programokat érdemes folyamatosan nyomon követni és értékelni, hiszen az iparágak/szektorok teljesítménymérésével, az ágazatok trendjeinek azonosításával, és egyéb segítő eszközökkel, folyamatosan újra lehet pozicionálni a beavatkozási eszközöket (OECD 2005).

Elengedhetetlen végül a *társadalmi tőke* fogalmának integrálása a klaszter politikákba. A társadalmi tőke, a kapcsolati tőke, a humán tőke létrehozására a klasztereken belül és a klaszterek résztvevői között kiemelt figyelmet kell fordíta-

ni. Ehhez nagy segítséget jelenthet a nyitottság növelése azáltal, hogy lehetőséget ad az új tagoknak új ismeretek, források, technológiák és tapasztalatok behozatalára és hogy ösztönzi a kapcsolatfelvételt a nemzetközi hálózati struktúrákkal.

Irodalom

- Buzás N. (2000a): Klaszterek: kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön. *Tér és Társadalom*, 4. 109-123. o.
- Buzás N. (2000b): Klaszterek a régiók versengésében. In Farkas B – Lengyel I. (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. Szeged, JATEPress. 58-66. o.
- DTI (2001): *Business Clusters in the UK – A First Assessment*. Department of Trade and Industry, London.
- DTI (2004): *A Practical Guide to Cluster Development*. Department of Trade and Industry, London.
- EC (1993): White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The Challenges and Ways Forward into the 21st Century. European Commission, Brussels.
- EC (2005): Communication from the Commission. Consultation Document on State Aid for Innovation. Brussels, European Commission.
- EC (2006): Community framework for state aid for research and development and innovation. Brussels, European Commission, DG Competition.
- Enright, M. J. (2001): *Regional Clusters: What We Know and What We Should Know*. Paper for Innovation Clusters and Interregional Competition, International Workshop. Kiel, 12-13 Nov 2001.
- Gecse G. – Nikodémus A. (2003) A hazai klaszterek lehatárolásának problémái – lokációs hányados. = *Területi Statisztika*. 6. 507-522. o.
- Gecse G. (2005): Cluster Country Case Studies: Hungary. In *Business Clusters: Promoting Enterprise in Central and Eastern Europe*. Paris, OECD.
- Gordon, I. R. – McCann, P. (2000) Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks? = *Urban Studies*, 37. (3) 513-532. o.
- Grosz A. (2004a): A klaszterorientált fejlesztési politika alkalmazásának lehetősége Magyarországon. In *Fiatal regionalisták IV. konferenciája*. Győr, 2004. november 13-14. Győr, Széchenyi István Egyetem – MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, CD kiadvány.
- Grosz A. (2004b): A klaszterorientált fejlesztési politika tapasztalatai Magyarországon. In Beszteri B. (szerk.): *Magyarország és a 21. század kihívásai az Európai Unióban*. MTA Veszprémi Területi Bizottság, Komárom, 273-288. o.
- Grosz A. (2005): *Klaszteresedés és klaszterorientált politika Magyarországon – potenciális autópári klaszter az észak-dunántúli térségben*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.
- Grosz A. (szerk.): (2003): *Regionális klaszter alprogram a Közép-dunántúli régió számára*. NYUTI Közleményei 149. sz., MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr.
- IKED (2004): *The Cluster Policies White Book*. International Organisation for Knowledge Economy and Enterprise Development, Malmo.

- IKT (2000): A KKV-k tevékenységét – K+F, technológiai-, üzleti információkkal és szolgáltatásokkal – segítő vállalkozások tevékenységének felmérése, kiemelten a Beszállítói Célprogramban érdekelt KKV-k innovációs igényeire. Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft., Budapest.
- Isaksen, A. (1997): Regional Clusters and Competitiveness: The Norwegian Case. *European Planning Studies*, 5. (1) 65-77. o.
- Isaksen, A. – Hauge, E. (2002): *Regional Clusters in Europe*. Observatory of European SMEs, 3. European Commission Directorate General Enterprise, Luxembourg.
- Lagendijk, A. (1999): *Good practices in Cluster initiatives. Lessons from the 'Core' regions and beyond*. Centre for Urban and Regional Development Studies, University of Newcastle Upon Tyne, Newcastle.
- Lengyel I. (2002a): A klaszterek alapvető jellemzői. In Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.): *A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben*. Régió Art Kiadó, Győr, 99-124. o.
- Lengyel I. (2002b): A klaszterek fejlesztésének általános tapasztalatai. In Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.): *A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben*. Régió Art Kiadó, Győr, 169-190. o.
- Lengyel I. – Deák Sz. (2002): Regionális/lokális klaszter: sikeres válasz a globális kihívásra. *Marketing & Menedzsment*, 4. 17-26. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.) (2002): *A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben*. Régió Art Kiadó, Győr.
- Nemzeti Fejlesztési Terv. (2002) Budapest, Miniszterelnöki Hivatal.
- NGA (2002): *A Governor's Guide to Cluster-Based Economic Development*. National Governors Association, Washington.
- Nikodémus A. (2002): Klaszterek a poszt-szocialista országokban: magyarországi klaszterek. *Kéziprat*, Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest.
- OECD (2004): *Networks, Partnerships, Clusters and Intellectual Property Rights: Opportunities and Challenges for Innovative SMEs in a Global Economy*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.
- OECD (2005): *Business Clusters: Promoting Enterprise in Central and Eastern Europe*. OECD, Paris.
- Patik R. (2005): A regionális klaszterek feltérképezéséről. *Területi Statisztika*, 6. 520-541.o.
- Patik R. – Deák Sz. (2005): Regionális klaszterek feltérképezése a gyakorlatban. *Tér és Társadalom*, 3-4. 139-158.o.
- Rosenfeld, S. A. (2002) *Creating Smart Systems: A guide to cluster strategies in less favoured regions*. Brussels, EU Directorate General for Regional Policy and Cohesion.
- SEED (2003): *Regionális klaszterek és a létesítésükre, működtetésükre vonatkozó politikák az Európai Unióban*. Seed Alapítvány, Budapest.
- Széchenyi Terv (2000): Gazdasági Minisztérium, Budapest.
- Tichy, G. (1998): Clusters: Less Dispensable and More Risky than Ever. In Steiner, M. (ed.): *Clusters and Regional Specialisation on Geography Technology and Networks*. Pion Limited. London, 226-225. o.
- Új Magyarország. Szabadság és szolidaritás. A Magyar Köztársaság kormányának programja a sikeres, modern és igazságos Magyarországgért. (2006) Budapest.

6. Klaszterek és támogatásuk az Európai Unióban és Magyarországon	159
6.1. A klaszteresedés folyamata	159
6.2. A klaszterorientált politika elméleti megközelítése	163
6.3. A klaszterek támogatása az Európai Unióban	165
6.3.1. <i>Az EU Bizottság ajánlásai a klaszterek támogatására</i>	166
6.3.2. <i>Az egyes EU tagállamok klaszter politikáinak tapasztalatai</i>	167
6.3.3. <i>A nemzetközi tapasztalatok szintetizálása</i>	171
6.4. Klaszterek támogatása Magyarországon	173
6.4.1. <i>A klaszteresedés megjelenése Magyarországon</i>	174
6.4.2. <i>A központi kormányzat klaszterpolitikája, támogatási eszközei</i>	176
6.4.3. <i>A helyi/regionális klaszterpolitikák</i>	179
6.5. A hazai klaszterpolitika megfogalmazható tapasztalatai	182
6.6. Javaslatok a hazai klaszterpolitika átalakításához	184